

НЮРНБЕРЗЬКИЙ ПРОЦЕС: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

Квасневський Артем,

студент II-го року навчання
факультету історії, політології та міжнародних
відносин
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
e-mail: kvasnevskyi.artem@chnu.edu.ua

Науковий керівник: **Мінаєв Андрій,**
кандидат історичних наук, доцент,
кафедра всесвітньої історії
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Міжнародний військовий трибунал, який розпочався в м. Нюрнберг 20 листопада 1945 р., став першим у світовій історії досвідом та правовим прецедентом засудження злочинів міждержавного масштабу, а також його організаторів – політичного режиму, його карних інститутів, найвищих політичних та військових діячів. Нюрнберзький процес відбувся завдяки тому, що через три місяці після перемоги над Третім Рейхом уряди СРСР, США, Великобританії та Франції уклали угоду про організацію суду над головними військовими злочинцями. Це рішення мало схвальний відгук серед міжнародної громадськості, адже дійсно було необхідним надати суворий урок авторам та виконавцям планів світового панування, масового терору та вбивств, ідей расової переваги, геноциду, жаклих руйнувань, пограбування величезних територій. Надалі до процесу офіційно приєдналися ще 19 держав, і Трибунал отримав назву «Суд народів».

Актуальність дослідження перебігу Нюрнберзького процесу полягає в тому, що він став першим в історії судом над злочинами й злочинцями міжнародного рівня, набувши таким чином всесвітньо-історичного значення та ставши класикою міжнародного судочинства. Варто також відмітити, що в проведенні процесу було поєднано три юридичні традиції: радянську, англо-американську та, як залежний компонент, німецьку.

Питання про відповідальність нацистського керівництва Німеччини і організацію судового процесу неодноразово обговорювалися учасниками антигітлерівської коаліції. Із членів «великої трійки» Ф. Рузвельт та Й. Сталін були за процес, а У. Черчіль (як і низка впливових посадовців США та Великої Британії) займав іншу позицію, вважаючи «за краще розстріляти нацистських лідерів без зайвих церемоній». З цього приводу

англійський історик Н. Дейвіс зауважує, що «Сталін зник до показових процесів як інструментів своїх політичних перемог у Радянському Союзі, тож не було жодних підстав гадати, ніби він відмовиться від нагоди так само показати силу й після своєї видатної міжнародної перемоги. Сталін, зрештою, виграв найбільше усіх, бо на будь-якому справедливому процесі він сам дуже легко міг би опинитись на лаві підсудних». Не випадково «Комісію з керівництва роботою радянських представників у Міжнародному трибуналі в Нюрнберзі» очолював головний державний обвинувач на сталінських «показових судових процесах» під час чисток 1930-х рр. А. Вишинський. [3, с. 101–103]. Тому, хоча британський уряд запропонував розстріляти очільників нацистської політичної системи, проте, за наполяганнями СРСР і США, було вирішено утворити міжнародний суд для притягнення до відповідальності головних воєнних злочинців [3, с. 101–103].

Перш за все, сама ідея законності, за допомогою якої велась боротьба проти нацизму, була б скомпрометована, якби запровадження системи демократії почалось поза правовою розправою над злочинцями війни. Як зазначив А. Кассезе, порушення максими «ніхто не може бути визнаний винним, доки це не доведено у суді» поставило б союзників на один щабель з тими, хто порушив усі закони справедливості та цивілізації [5, с. 6]. Крім того, авторитет міжнародного суду мав надати вироку значення суворого попередження для всіх тих, хто захотів би посягнути на міжнародний мир та безпеку в майбутньому. І нарешті, саме міжнародний суд, а не те, що називають «політичним актом», був потрібний для того, щоб не тільки покарати злочинців війни, але й засудити власне систему нацизму; зауважимо, що останнє неможливо було здійснити у національних судах.

Саме тому 8 серпня 1945 р. у Лондоні представниками Великобританії, СРСР, США і Франції було підписано Угоду про створення Міжнародного військового трибуналу (надалі – МВТ) і прийнято Статут, яким було визначено порядок організації трибуналу і принципи його роботи [4, с. 38].

Невелике коло засновників МВТ дозволило частині науковців сумніватися в його міжнародно-правовій природі: так, дехто вважає його лише спільним судом чотирьох держав (окупаційним судом), а не міжнародною інституцією. До того ж склад органів трибуналу додає їм аргументів: по одному судді та обвинувачу з їх заступниками від кожної з держав-засновниць; секретаріат призначався суддями, правила процедури теж розроблялися суддями, а представників інших держав не було (окрім німців-захисників). Схоже, що враховуючи порядок утворення, судоустрій та процедуру розробки правових норм, цей трибунал можна скоріше назвати мультинаціональним, ніж міжнародним. Між тим, слід зазначити, що впродовж вересня-грудня 1945 р. 19 держав приєдналися до

Лондонської угоди про створення трибуналу, а його Статут і вирок були схвалені Генеральною Асамблеєю ООН в 1946 р., що можна вважати цілковитою підтримкою його легальності з боку міжнародного співтовариства [2].

Після створення МВТ чотири країни-переможниці сформували свої прокурорські групи, націлені на формулювання обвинувального висновку. Член Верховного суду США Роберт Джексон, який брав активну участь у створенні трибуналу, став відповідальним за звинувачення з боку США. Генеральний прокурор Великобританії Хартлі Шоукросс став формальним главою британської групи, хоча фактичне керівництво опинилося в руках Девіда Максвелла-Файфа. Радянська сторона призначила на посаду головного обвинувача від СРСР Романа Руденка. Французьким колегою Руденка став колишній міністр юстиції у Тимчасовому уряді Франції в Алжирі Франсуа де Ментон; з січня 1946 р. французьку групу очолював юрист і політик Шампетье де Ріб, оскільки Ментон зайняв посаду депутата в Консультативній тимчасовій асамблеї в Парижі [7].

Згідно зі статутом, юрисдикції та загальних принципів МВТ за статтею 6, підлягали злочини проти миру, військові злочини та злочини проти людяності, скоєні лише «військовими злочинцями європейських країн Осі».

Злочини проти миру, а саме: планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни або війни з порушенням міжнародних договорів, угод або запевнень, або участь у загальному плані чи змові, спрямованих на здійснення будь-якої з вищевикладених дій [1].

Військові злочини передбачають порушення законів і звичаїв війни. Вбивства, погане ставлення чи вивезення на рабську працю чи для інших цілей цивільного населення окупованої території, вбивства чи погане ставлення до військовополонених або осіб, що перебувають у морі, вбивства заручників чи пограбування державного або приватного майна, безглузде знищення міст і селищ або руйнування, не виправдані воєнною необхідністю [1]. У Нюрнберзькому процесі було відзначено, що до Другої світової війни ці злочини вже були визнані в Гаазькій конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1907 р. та Женевській конвенції про поводження з військовополоненими 1929 р.

Злочинами проти людяності є вбивства, винищення, навернення в рабство, вислання та інші нелюдські акти, вчинювані щодо цивільного населення, або переслідування за політичними, расовими чи релігійними мотивами, якщо такі дії вчинюються, або такі переслідування мають місце при виконання будь-якого злочину проти миру або будь-якого воєнного злочину, або у зв'язку з ними [1].

Варто вказати, що на практиці коло підсудних було обмежене виключно колишніми керівниками нацистської Німеччини. Остаточний

перелік обвинувачених осіб, повний неточностей і помилок, був опублікований 29 серпня 1945 р.: до списку увійшли Герінг, Ріббентроп, Гесс, Кальтенбруннер, Розенберг, Франк, Борман (заочно), Фрік, Лей, Заукель, Шпеер, Крупп, Нейрат, Ширах, Зейсс-Інкварт, Штрайхер (Штрейхер), Кейтель, Йодль, Редер, Деніц і Фріче. При цьому низка потенційних підозрюваних не були притягнуті до суду. Недостатньо продуманий процес відбору відповідачів позначився як на ході суду в Нюрнберзі, так і на його подальшому сприйнятті істориками та юристами [7].

Існують дискусії серед науковців з приводу правочинності МВТ. Найчастіше лунає критика стосовно того, що він був «судом переможців над переможеними». Цей аргумент можна певною мірою вважати обґрунтованим, оскільки, як вже відзначалося, обвинуваченими на процесі були тільки німці, суддями були тільки представники держав-переможниць, а також під час процесу між представниками держав-засновниць існувала домовленість не торкатися низки питань, з приводу яких самі ці країни могли стати об'єктом обвинувачень та припиняти їх згадки на процесі. Зокрема, це були питання: а) радянсько-німецького пакту про ненапад 1939 р.; б) поведінки Британії під час війни з бурями; в) бомбування британцями Дрездену; г) сегрегації в США [3].

Вітчизняні й зарубіжні правознавці наголошують на принциповій важливості інтерпретації міжнародно-правових злочинів, передусім на засадах природного права, на тому, що принцип «нема злочину без покарання» розуміється саме у природно-правовому аспекті, коли йдеться про злочин не у законі, а саме у праві. З цього приводу дослідники звертають увагу на положення вироку Нюрнберзького трибуналу, де прямо констатовано, що він (вирок) є «вираженням того міжнародного права, котре вже існувало на час утворення цього трибуналу», і що той, хто агресивно, всупереч укладеним угодам і без попередження здійснює напад, «повинен знати, що вчиняє не правову справу». Трибунал констатував, що «...підсудні повинні були знати, що їхні вчинки суперечать міжнародному праву» [2].

Радянська прокурорська команда в 192 особи була переважно складена з активних учасників показових процесів 1920–1930-х рр. – від Шахтинської справи до Московських процесів. Радянський підхід до управління вимагав централізацію діяльності прокурорів і суддів, які працювали за вказівками з Москви: під керівництвом Молотова в радянській столиці одночасно з «Комісією з Нюрнберзького процесу» (комісією Вишинського) було створено «Комісію Політбюро ЦК ВКП(б) з організації та керівництва Нюрнберзьким процесом», до якої увійшли Вишинський, Костянтин Горшенін, Богдан Кобулов, заступник голови НКВС Сергій Круглов та начальник СМЕРШу Віктор Абакумов. Теоретично такий підхід дозволяв сталінському політбюро безпосередньо

впливати на роботу трибуналу відповідно до позиції СРСР. Однак на практиці бюрократичні зволікання призводили до того, що радянські представники не брали участі в дискусіях суддів і прокурорів, не знаючи відповідної позиції Москви; коли ж така позиція з'ясовувалася, три інші делегації найчастіше встигали дійти компромісного рішення і радянські аргументи ними вже не враховувалися [7].

Підсумком роботи МВТ стало винесення наступних вироків обвинуваченим:

До страти через повішення були засуджені: Герман Герінг, Мартін Борман (заочно), Ернст Кальтенбруннер, Йоахім фон Ріббентроп, Вільгельм Кейтель, Альфред Розенберг, Ганс Франк, Вільгельм Фрік, Юліус Штрейхер, Фріц Заукель, Артур Зейсс-Інкварт, Альфред Йодль.

До довічного ув'язнення: Рудольф Гесс, Вальтер Функ та Еріх Редер.

До 20 років ув'язнення: Бальдур фон Ширах та Альберт Шпеєр.

До 15 років ув'язнення: Костянтин фон Нейрат.

До 10 років ув'язнення: Карл Деніц.

Виправданими були: Ганс Фріче, Франц фон Папен та Ялмар Шахт.

Дослідження в ході Нюрнберзького процесу катастрофічних масштабів руйнування скарбів світової культури багато в чому вплинуло на прийняття в 1954 р. Конвенції ЮНЕСКО про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Висновки та правові позиції Міжнародного трибуналу не могли не позначитися також на змісті Загальної декларації прав людини 1948 р., Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. і Міжнародних пактів про права людини 1966 р. [5].

Висновки. Значення Нюрнберзького трибуналу полягає в тому, що він, як перший в історії міжнародний кримінальний суд, аргументовано й переконливо довів провину підсудних у скоєнні тяжких міжнародних злочинів і засудив головних німецьких військових злочинців. Разом із тим, зосередившись лише на німецьких винуватцях війни і військових злочинцях, по суті він став судом переможців над переможеними, тоді як деякі сумнівні аспекти діяльності самих держав-переможців були винесені за межі роботи трибуналу. Процес створив важливі передумови до формування основ сучасного світового правопорядку, насамперед у таких сферах, як захист прав людини і міжнародне гуманітарне право, а також до розвитку нових принципів і норм у всіх інших галузях міжнародного права. Його рішення привели до створення міжнародного кримінального права і закликають до боротьби проти міжнародних злочинів, ким би вони не здійснювалися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання голів військових злочинців європейських країн. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00JTY99AEC>

2. Рабінович П. М. Людяність як об'єкт правового захисту: до 65-річчя завершення Нюрнберзького процесу. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 10. С. 47–48.
3. Лебедева Н. Как готовился Нюрнбергский процесс. *Международная жизнь*. 1996. № 8. С. 99–108.
4. Полянский Н. Н. *Международный военный трибунал*. М., 1946. 48 с.
5. Cassese A. From Nuremberg to Rome: International Military Tribunals to the International Criminal Court. *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary*. New York: Oxford University Press, 2002. Vol. 1. P. 3–19.
6. Hirsch F. *Soviet judgment at Nuremberg*. NY: Oxford University Press, 2020. XVI. 536 p.
7. Priemel K.C. *The Betrayal: The Nuremberg Trials and German Divergence*: [англ.]. Oxford: Oxford University Press, 2016. 496 p.